

Ташматов Вячеслав

*кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Папінян Вікторія

*асистент кафедри психології
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Руденко Єлизавета

*здобувач вищої освіти факультету психології, політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ОСОБИСТІСТЬ ЖЕРТВИ АВТОРИТАРНОГО КУЛЬТУ (СЕКТИ)

Анотація. У статті досліджуються соціально-психологічні та юридико-психологічні особливості формування й трансформації особистості жертви авторитарного культу (секти). Актуальність теми зумовлена зростанням кількості деструктивних культових організацій у сучасному суспільстві та їх негативним впливом на психіку, волю та поведінку індивідів. Особливу увагу приділено механізмам психологічного впливу, які використовують лідери сект для підкорення особистості, зниження критичного мислення та формування тотальної залежності від культу. Авторитарні культу, як правило, характеризуються наявністю харизматичного лідера, закритою ієрархічною структурою, абсолютною лояльністю до керівництва та ізоляцією від зовнішнього світу. Особи, які стають жертвами таких організацій, зазвичай мають певні психологічні передумови: знижена самооцінка, потреба в підтримці, невміння будувати автономні соціальні зв'язки, пережиті травми або кризові ситуації. У дослідженні проаналізовано типові етапи втягнення до культу: початковий контакт, етап «любовного бомбардування», поступову зміну переконань через груповий тиск та емоційне маніпулювання, а також стадію повної психологічної залежності. Розкрито юридичні аспекти захисту прав жертв сект: проблема визнання психічного впливу як форми насильства, труднощі доведення примусу та юридичної неосудності внаслідок довготривалого психологічного тиску. Вона розроблена задля глибшого розуміння психологічного портрета жертви культу та стимулювання міждисциплінарного дослідження у сфері права, соціальної та клінічної психології. Практичне значення полягає в розробці профілактичних заходів, стратегій втручання та підтримки для осіб, які зазнали впливу деструктивних культів.

Ключові слова: авторитарний культ, секта, жертва, психологічний вплив, соціальна психологія, юридична психологія, маніпуляція, залежність, лідер, психічне насильство.

Tashmatov Vyacheslav

*Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Psychology
National University "Odesa Law Academy"*

Papinyan Victoria

*Assistant Professor at the Department of Psychology
National University "Odesa Law Academy"*

Rudenko Elizaveta

*Higher Education Student at the Faculty of Psychology,
Political Science and Sociology
National University "Odesa Law Academy"*

THE IDENTITY OF THE VICTIM OF AN AUTHORITARIAN CULT (SECT)

Abstract. The article examines the socio-psychological and legal-psychological features of the formation and transformation of the personality of a victim of an authoritarian cult (sect). The relevance of the topic is due to the growing number of destructive cult organizations in modern society and their negative impact on the psyche, will and behavior of individuals. Particular attention is paid to the mechanisms of psychological influence used by cult leaders to subdue the individual, reduce critical thinking and form a total dependence on the cult. Authoritarian cults are usually characterized by the presence of a charismatic leader, a closed hierarchical structure, absolute loyalty to the leadership and isolation from the outside world. Individuals who fall victim to such organizations usually have certain psychological prerequisites: low self-esteem, need for support, inability to build autonomous social ties, trauma or crisis situations.

The study analyzes the typical stages of involvement in a cult: initial contact, the stage of «love bombing», gradual change of beliefs due to group pressure and emotional manipulation, and the stage of complete psychological dependence. The legal aspects of protecting the rights of victims of cults are revealed: the problem of recognizing psychological influence as a form of violence, the difficulty of proving coercion and legal insanity due to long-term psychological pressure. It is designed to promote a deeper understanding of the psychological portrait of a cult victim and to stimulate interdisciplinary research in the fields of law, social and clinical psychology. The practical significance lies in the development of preventive measures, intervention strategies, and support for individuals who have been exposed to destructive cults.

Keywords: authoritarian cult, sect, victim, psychological influence, social psychology, legal psychology, manipulation, dependence, leader, mental violence.

Постановка проблеми та аналіз досліджень.

Сучасне суспільство характеризується високим рівнем соціальної нестабільності, інформаційного перенасичення, зростанням екзистенційної тривоги та зниженням рівня довіри до традиційних інститутів – сім'ї, держави, релігії, науки [5]. У цьому контексті особливо вразливою стає особа, яка шукає підтримки, сенсу життя, групової належності та відповіді на глибинні внутрішні запити. Саме цю вразливість використовують авторитарні культу (секти), які діють під виглядом релігійних, терапевтичних, езотеричних або філософських спільнот, але насправді мають чітку деструктивну структуру [2]. Їх головною метою є контроль особистості, підпорядкування її волі, емоцій, поведінки та навіть ідентичності лідеру або груповій догмі. Проблема полягає в тому, що більшість впливів, які застосовують у таких культах, не має ознак фізичного примусу, натомість є психологічно витонченими. Ідеться про «любовне бомбардування», деперсоналізацію, індукцію провини, емоційне виснаження, ізоляцію від зовнішнього світу, жорстку систему заохочень і покарань. Індивід поступово втрачає здатність критично мислити, самостійно ухвалювати рішення та оцінювати власний стан. Саме тому поняття «жертви секти» вимагає глибокого міждисциплінарного осмислення: не лише соціально-психологічного, а й юридичного, оскільки чинне законодавство в багатьох випадках не визнає впливу культу як форму насильства, а жертви не завжди сприймаються як особи, що потребують захисту [5].

Виклад основного матеріалу.

Дослідження особистості жертви авторитарного культу має базуватися на комплексному аналізі соціальних, психологічних і правових чинників. Соціально-психологічні передумови вступу до секти часто пов'язані з браком соціальної підтримки, кризовими подіями (втрата близьких, розлучення, хвороби), низькою самооцінкою, почуттям екзистенційної порожнечі або ідентифікаційною невизначеністю. Такі індивіди мають підвищену потребу в належності та прийнятті, що робить їх легкою мішенню для маніпулятивних впливів. Після потрапляння в культ особистість жертви змінюється. Зокрема, змінюється система цінностей, погляди, тип мислення, виникає глибока залежність від групи та лідера. Ці трансформації часто мають характер психологічної травми, наслідки якої тривають роками. З юридичного боку, особливу складність становить доведення факту маніпулятивного впливу як форми психологічного насильства, адже особа зазвичай вступає до культу «добровільно»; її подальша поведінка також має вигляд «усвідомленого вибору». Це створює правовий парадокс: жертва не завжди може розраховувати на захист або реабілітацію, а дії лідерів залишаються поза межами кримінального переслідування. Так, вивчення особистості жертви авторитарного культу є важливим кроком до вдосконалення системи підтримки таких людей, формування профілактичних заходів, а також розробки правових норм, які адекватно відповідали би на виклики сучасних форм психологічного поневолення.

Які соціально-психологічні чинники роблять особистість вразливою до впливу авторитарного культу? Одним із ключових соціально-психологічних чинників, що робить людину вразливою до впливу деструктивного культу, є **глибоке почуття соціальної ізоляції та емоційної незадоволеності**, яке виникає через нестачу соціальної підтримки з боку родини, друзів або суспільства загалом. Це особливо проявляється в періоди життєвої турбулентності: втрати близьких, розлучення, безробіття, тяжкої хвороби чи еміграції. У своїх працях український дослідник Ігор Козловський, який сам пережив ув'язнення й досліджував психологію релігійного екстремізму, вказує на те, що саме в моменти екзистенційної кризи особа починає активно шукати сенс життя та належність до якоїсь вищої сили чи ідеї. Це робить її особливо чутливою до культу, який пропонує «готові» рішення – прості відповіді на складні питання. Авторитарні секти використовують методи групового тиску, емоційної маніпуляції та love bombing – надмірної турботи й уваги, що викликає в жертви ілюзію прийняття та підтримки [1]. Проте, як підкреслює німецький психолог і теолог Йорг Андреєц, це лише фасад, який приховує основну мету: психологічне поневолення, розмивання особистих меж та поступову втрату здатності до критичного мислення [2].

Другим вагомим чинником є **індивідуальні психологічні особливості, що формуються в дитинстві**, зокрема при авторитарному або гіперопікунському стилі виховання. У таких умовах у дітей часто не розвивається внутрішня автономія, вони не вчаться ухвалювати самостійні рішення та покладатися на себе. Як зазначає українська дослідниця Тетяна Титаренко, це спричиняє формування залежної особистості, яка постійно шукає зовнішній авторитет для самозаспокоєння [3]. У дорослому віці такі особи легко піддаються впливу харизматичних лідерів сект, які посідають у їхній свідомості місце «всезнаючого батька»: вони надають чіткі правила, структуру і ніби звільняють від відповідальності за особисті рішення. Водночас у цих осіб розвивається внутрішній конфлікт між прагненням до свободи та страхом самостійності, що й підштовхує їх до підпорядкування. Європейський фахівець із вивчення психології залежності Майкл Лангоне у своїх дослідженнях підкреслює, що вразливість до сект пов'язана не лише з психічною нестабільністю, а й з нестачею навичок автономного мислення, що робить людину беззахисною перед впливом ідеологічного насильства [4].

Третім важливим чинником є **соціокультурне середовище, у якому розвивається особистість**. У постмодерному суспільстві спостерігається деградація традиційних соціальних інститутів, як-от сім'я, школа, релігія, і, як наслідок, зростання ідентифікаційної невизначеності. Цей стан екзистенційної дезорієнтації докладно проаналізований французьким соціологом Едгаром Мореном, який підкреслював, що в умовах втрати глобального сенсу життя люди починають тягнутися до будь-яких структур, які дають хоча б ілюзію цілісності [5]. Авторитарні культури користуються цим, пропонуючи сильну ідентичність, «вищу істину», роль у колективі та духовне призначення. Вони адаптуються до запитів часу: маскуються під коучинг, бізнес-тренінги, оздоровчі практики або психологічну терапію. Особливо активно такі структури впливають на молодь, яка ще не сформувала стійку систему цінностей і перебуває в пошуку себе. Як зазначає українська психологиня Оксана Карабчук у дослідженнях секулярних духовних практик, уразливість до культового впливу прямо корелює з дефіцитом соціальної довіри, фрустрацією базових потреб та зниженням рівня критичної рефлексії [7]. Так, у соціумі з високим рівнем нестабільності, інформаційного шуму та слабкими інституціями культові організації стають альтернативними центрами впливу, які успішно експлуатують психологічні слабкості людини.

Які психологічні зміни відбуваються з особистістю після потрапляння в авторитарний культ? Потрапляння в авторитарний культ запускає глибокий процес психологічної трансформації, що охоплює не лише свідомість, а й глибинні рівні особистості. Індивід опиняється у ситуації, де звичні орієнтири нівелюються: колишні уявлення про себе, цінності, принципи, соціальні зв'язки – усе піддається ревізії та часто повному відкиданню. Це не одномоментний акт, а повільне, майже непомітне «перепрограмування», яке відбувається через постійне повторення культових ідей, ритуалів, а також через емоційний тиск з боку групи. Колишнє «Я» поступово зникає, натомість формується нова, контрольована ззовні особистість, головне завдання якої – бути зручною, лояльною та передбачуваною. Індивіду нав'язується роль, у якій він повинен відповідати ідеалам та очікуванням групи навіть у дрібницях, як-от манера мови, погляд чи одяг [7]. Зовнішній контроль настільки глибоко проникає в життя, що навіть думки перестають бути особистими – вони мають відповідати загальноприйнятому культу

кодексу. Індивід починає сприймати нав'язану реальність як єдино можливу, а будь-який прояв інакшості – як небезпеку або зраду. Так, поступово зникає здатність мислити самостійно, робити вибір і брати відповідальність за своє життя [2].

Емоційна перебудова, що відбувається паралельно, не менш руйнівна. Культ вміло грає на базових людських потребах у любові, прийнятті, безпеці, й водночас створюють атмосферу емоційної нестабільності. Людина в такій системі ніколи не може бути впевненою у своїй «правильності»: її можуть сьогодні похвалити, а завтра жорстко осудити за ті самі вчинки. Це чергування похвали та покарань створює психологічну залежність, схожу на синдром токсичних стосунків. Особа втрачає здатність розпізнавати власні емоції, пригнічує гнів, страх чи сумнів, щоб не втратити «любов» групи. Унаслідок цього формується внутрішня порожнеча: емоції стають пласкими або зовсім притлумлюються. Навіть після виходу з культу це не минає одразу: багато хто роками страждає від страху ухвалювати рішення, відчуває вину за «зраду» групи або не може довіритися новим людям. Стирання особистих меж, придушення емоцій та втрачена здатність жити за власними правилами часто потребують тривалої терапії, щоб повернути людині базове відчуття «Я», яке здатне мислити, відчувати та будувати нові зв'язки без страху. Авторитарний культ не просто тимчасово впливає на психіку, він залишає сліди на найглибших рівнях особистості, які потребують довгого і болісного зцілення.

Отже, потрапляння в авторитарний культ стає важким і часто незворотним досвідом, що глибоко змінює не лише свідомість, а й саму сутність особистості. Людина втрачає свою індивідуальність, її здатність до самостійного мислення та ухвалення рішень, стаючи частиною чужої ідеології, що контролює всі аспекти її життя. Це не лише втрата особистої автономії, а й глибока емоційна травма, яка залишає незабутні сліди. Процес відновлення після такого досвіду вимагає значних зусиль, часу та підтримки, оскільки пережитий контроль, маніпуляції та психологічна залежність можуть залишити індивіда в стані розгубленості та ізоляції навіть після виходу з культу. Це підкреслює необхідність обережного підходу до таких груп і важливість підтримки тих, хто стикається з наслідками їх впливу.

Які юридичні та соціальні підходи потрібні для захисту й реабілітації жертв авторитарних культів? Юридичні та соціальні підходи до захисту та реабілітації жертв авторитарних куль-

тів потребують комплексного й багаторівневого підходу, що охоплює як правові, так і психологічні аспекти. З юридичного боку, важливим є ухвалення законів, що прямо забороняють діяльність тоталітарних сект та культів, а також регулюють захист прав людини в таких ситуаціях. В Україні, як і в інших країнах, юридична база для боротьби з авторитарними кultaми повинна містити чітке визначення культової діяльності, заборону маніпулювання психікою людей та законодавчі ініціативи, які забезпечують захист прав людей на свободу совісті і свободу від психологічних маніпуляцій. Важливим елементом є створення законодавства, яке забезпечує відповідальність за використання психічного насильства або маніпуляцій, що завдають шкоди особистості. Наприклад, у низці країн, зокрема у Франції та США, є закони, що визначають «культи», а також кримінальні статті, які карають за психічне насильство, примус до участі в релігійних організаціях або утримання людини в культових групах проти її волі. Такі заходи важливі для виявлення культових практик і протидії їх негативному впливу. В Україні також є потреба в розробленні та ухваленні спеціальних законів, що забезпечують чіткі механізми захисту від психічного тиску та маніпуляцій з боку культових груп [6].

На соціальному рівні одним із ключових елементів є забезпечення ефективної реабілітації для тих, хто вийшов з авторитарного культу. Це містить створення спеціалізованих реабілітаційних центрів, де жертви можуть отримати психологічну допомогу та підтримку для відновлення особистісної автономії, а також для адаптації до життя поза впливом культової групи. Важливим є залучення психологів, психотерапевтів і соціальних працівників, які мають досвід роботи з посттравматичними стресовими розладами, залежністю та іншими наслідками, що виникають після перебування в кultaх. В Україні вже є деякі програми реабілітації, однак їх потрібно розширити та забезпечити доступність для всіх жертв культів. Спеціалізовані терапевтичні програми мають містити когнітивно-поведінкову терапію, травматерапію та групову підтримку з людьми, які пережили такі ситуації. Залучення родичів до процесу реабілітації також має бути пріоритетним завданням, адже багато жертв культу мають труднощі у відновленні соціальних зв'язків і здатності належно взаємодіяти з оточенням [7].

Соціальна підтримка жертв авторитарних культів повинна стати основним інструментом для забезпечення їх повернення до здорового та

автономного життя. Для цього потрібно створювати мережу підтримки, що передбачає не тільки реабілітаційні програми, а й соціальні служби, які будуть допомагати жертвам знайти роботу, житло та інші ресурси, необхідні для адаптації до нормального суспільного життя [1]. Урахування травматичних переживань жертв культу в процесі реінтеграції є надзвичайно важливим [2]. Також необхідна активна інформаційна кампанія, спрямована на підвищення обізнаності серед населення щодо небезпек, які приховують авторитарні культу, і рекомендації, як виявити ознаки культу на ранніх етапах [3]. Важливою частиною цієї роботи є правовий супровід жертв культу, який містить допомогу в оформленні документів, захист прав людини та адвокацію [4]. Такі заходи мають забезпечити ефективний захист жертв від соціальної ізоляції та психологічних травм, а також створити передумови для їхнього повернення до нормального життя, здобуття нових соціальних зв'язків і відновлення особистої автономії [5].

Висновок. У процесі розвитку суспільства культові організації часто стають важливими елементами соціальних і психологічних маніпуляцій. Такі групи можуть надавати своїм членам відчуття належності, підтримки і навіть духовного зцілення, проте під зовнішнім фасадом «порятунку» криється серйозна загроза для особистої свободи та психічного здоров'я людей. Сучасні культу часто використовують інноваційні методи психологічного тиску, включно з маніпуляцією почуттями, переосмисленням реальності та ізоляцією від зовнішнього світу. Вони створюють враження, що тільки їхня ідеологія та лідер можуть допомогти людині знайти справжній сенс життя, що часто призводить до повного занурення жертви в систему цінностей групи.

Однією з основних характеристик, які відрізняють такі організації від традиційних релігійних чи культурних спільнот, є методи, що спрямовані на виключення альтернативних поглядів і відчуження від зовнішнього світу. Цей процес часто передбачає глибоке емоційне зловживання, наприклад, використання почуття вини, страху або емоційної прив'язаності, щоб утримувати членів у групі та підкоряти їх. Лідери цих груп можуть вдаватися до інтенсивних маніпуляцій

зі свідомістю своїх послідовників, переконуючи їх у тому, що лише шлях через секту дасть їм справжнє спасіння, надаючи «особливі» знання чи доступ до божественних істин, які ніде більше не існують. Ці процеси можуть мати глибокі наслідки для психічного здоров'я і розвитку особистості. Учасники таких груп часто втрачають власну ідентичність, стаючи частиною колективної свідомості групи. Їхнє мислення починає обертатися навколо догм, нав'язаних лідерами, і будь-яка спроба виразити незалежну думку або сумнів сприймається як загроза для групової гармонії, а іноді і як зрада.

У таких умовах дуже важливо розуміти, що відновлення після цього процесу потребує не лише психологічної реабілітації, а й підтримки соціальної та юридичної. Особа, що вибралася з такої ситуації, потребує професійної допомоги для повернення до нормального життя: відновлення здатності до критичного мислення, розуміння своїх прав і свобод, а також побудови здорових міжособистісних відносин. Цей процес реабілітації часто є довготривалим і складним, оскільки індивід втрачає не тільки фізичну, а й психологічну здатність до самовизначення. Завдання психологів і соціальних працівників – не тільки повернути особистість до нормального функціонування, а й допомогти відновити її довіру до навколишнього світу, що вже було порушене. А ще в ситуації важливу роль відіграють правозахисники та державні органи. Часто жертви не мають юридичного захисту, оскільки в традиційному правовому полі їхні переживання не завжди вважаються належним чином. Тому необхідно розробляти нові механізми правового захисту, що враховують особливості психологічного та соціального впливу таких груп на своїх учасників. Україй важливо, щоби державні та громадські організації, що займаються підтримкою жертв сект, були добре підготовлені до специфіки цієї проблеми й могли запропонувати жертвам дійсно ефективну допомогу.

Необхідно розвивати соціальну освіту, спрямовану на профілактику втягнення людей у такі групи. Важливо формувати в суспільстві критичне мислення, а також уміння розпізнавати маніпуляції та уникати ситуацій, що можуть призвести до залежності від авторитарних лідерів чи груп.

Список використаних джерел

1. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. URL: https://periodicals.karazin.ua/thcphs/issue/download/1413/1902?utm_source=chatgpt.com
2. Sighele S. Psychologie Des Sectes (Philosophie). Hachette Livre Bnf, 2013. 353 p.
3. Титаренко Т. М. Психологічне здоров'я особистості: засоби самодопомоги в умовах тривалої травматизації : монографія. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. 160 с.
4. Langone M. D. Recovery from Cults: Help for Victims of Psychological and Spiritual Abuse. New York : W.W. Norton, 1993.
5. Morin E. Methode 1. La Nature de La Nature T. 1. Editions Du Seuil, 416 p.
6. Пивоварова Н. П. Характер релігійності в сучасному українському суспільстві як однієї з альтернатив соціальних ідентичностей. *Наукові студії Львівського соціологічного форуму «Багатовимірні простори сучасних соціальних змін»*: зб. наук. праць. Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2008. С. 346–352.
7. Карабчук О. Індивідуальна та колективна релігійність в сучасному українському суспільстві. Київ, 2018. URL: <https://doi.org/10.15407/ukrainskyisocium2015.02.053>